

la 1989-90, s. 112-119; Abdülhamid Yûnus, "Sîretü Benî Hilâl", *Tİ*, I, 307-319; Rıdvân Mübârek, "Benî Hilâl", *Ma'îmetü'l-Mağrib*, Rabat 1413/1992, V, 1581-1583; "el-Câziyetü'l-Hilâliyye", *Dâ'iretü'l-ma'ârifü't-Tûnisîyye*, Kartâc 1992, III, 17-21.

HÜSEYİN YAZICI

SİRETÜ'L-EMİRE ZÂTÜLHİMME

(سيرة الأميرة ذات الهممة)

Arap halk hikâyesi.

Büyük bir ihtimalle Câhiliye, İslâm, Emevî ve Abbâsî dönemine ait haberlerin bir araya getirilmesiyle derlenen Zâtülhimme destanı anlatıcı tarafından Emevî-Abbâsî dönemi İslâm devletinin genel durumunu ortaya koyan bir hikâye haline sokulmuştur. Hikâyenin, arzusu üzerine Halife Vâsîk-Billâh'a (842-847) defalarca anlatıldığı bildirildiğine göre tam olarak Halife Mu'tasım-Billâh döneminden (833-842) sonra rivayet edilmeye başlandığı söylenebilir. Çünkü sîrette geçen olaylar, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde başlayıp Mu'tasım-Billâh'ın hilâfetine bitişyle sona erer. Sîretin dil özellikleri hikâyenin Bizans'a sınır olan bölgede (Sugûr: Kuzey Suriye, Tarsus, Adana, Maraş, Malatya ...) kaleme alındığını göstermektedir. Hikâye-deki tarihî şahsiyetlerden aslı anlaşılamayan ve bir halk kahramanının özelliklerini taşıyan Zâtülhimme ile Ukbe dışındakilerin tamamı tarihî kişiliklerdir.

Bütünüyle tarihî olaylara dayanan sîrette halifelüğün Abbâsîler'e geçişi, Bermekîler'in çöküşü, Emîn ve Me'mûn arasındaki anlaşmazlık ayrıntılarıyla anlatılmakta ve dönemin ayaklanmalarına ışık tutulmaktadır. Râvinin geniş hayali sîreti ilgi çekici şöyle bir hikâye haline getirmiştir: Halife Abdülmelik b. Mervân döneminde (685-705) Bizans'ın sınır bölgelerinde yaşayan Benî Kilâb kabilesinin reisi Hâris el-Kilâbî ve Benî Süleym kabilesinin lideri Mervân b. Heysem'in ünü yayılır. Hâris'in ölümü üzerine hamile olan karısı, kocasının düşmanlarından korkarak gece vakti hizmetçisi ile yola çıkar. Ancak hizmetçi yolda kendisine kötülük yapmak isteyince kavga tutuşurlar. Kavga esnasında kadın doğum yapar ve ardından ölür. Bu arada seyahate çıkan Prens Dârem yolda hem kadının cesedine hem çocuğa rastlar. Prens çocuğa sahip çıkar ve ona Cündübe (Cindebe) adını koyar. Cündübe zamanla büyür, Dârem kendisi için ileride bir tehlike oluşturacağı düşüncesiyle ona öyküsünü anlatır. Aslını öğrenen Cündübe Benî Kilâb kabilesine döner. Fakat bir süre sonra ölür

ve yerine kardeşi Utâf (İtâf) geçer. Cündübe'nin ölümünden kısa bir zaman sonra karısı doğum yapar ve çocuğu Sahsâh adı konulur. Utâf'ın da Leylâ adında bir kızı olur. Sahsâh büyüyünce amcasının kızını ister. Sahsâh'ı sevmeyen Utâf bu evliliğe çeşitli engeller koyarsa da o bunların üstesinden gelerek Leylâ ile evlenir, birine Zâlim, diğerine Mazlûm adı verilen iki çocuğu olur. Daha sonra Zâlim'in Hâris adlı bir oğlu, Mazlûm'un ise Fâtıma adlı bir kızı olur. Mazlûm kardeşinin kötülük yapmasından korkarak Fâtıma'yı bir bakıcının yanında saklar. Kısa zamanda büyüyen Fâtıma'da destanlarda olduğu gibi kahramanlık belirtileri görülür, bunun için de kendisine Zâtülhimme (gayretli, yiğit) adı verilir. Ardından kendi kabilesinden çıkarılması sebep olan amcası Zâlim'den intikam almak ister. Amcasının oğlu Hâris onu istemeye gelince isteğini reddeder. Ancak Hâris kabilesinin ileri gelenlerini devreye sokarak onunla evlenmeyi başlar ve Abdülvehhâb adlı bir oğlu olur. Zâtülhimme onlardan hoşlanmadığı için oradan ayrılıp İslâm ordusunun başına geçer, Araplar'la Bizanslılar arasında şiddetli savaşların olduğu sınır bölgesine gider ve hayatında yeni bir dönem başlar. Bu sırada halifelik Emevîler'den Abbâsîler'e geçer. Halife Mansûr, Benî Kilâb'a bir elçi göndererek kendisine tâbi olmalarını ister, ancak Benî Kilâb bunu kabul etmez. Zâtülhimme, Abbâsîler'le Benî Kilâb'ın arasını bularak savaşmalarına engel olur; amcası Zâlim ve oğlu Abdülvehhâb, Arap-Bizans savaşlarında öldürüldükten sonra ordusunun birliğini de sağlar. Ancak askerlerin arasını açan ve bütün fitnelerin başı konumunda bulunan Ukbe es-Süleymî adlı bir kadı müslüman görünmesine rağmen gizlice irtidat edip hristiyanların lehine çalışır ve casusluk yapar, İslâm'a ihanet edip Bizans'ın en büyük yardımcısı haline gelir, Benî Kilâb'ı küçük düşürmek için elinden gelen gayreti sarfeder. Benî Süleym kabilesine mensup olan Ukbe halifeleri kendi güvenirliliği konusunda inandırır. Bu arada Muhammed adlı bir kahramanın kendilerine katılmasıyla Benî Kilâb daha kuvvetli hale gelir.

Olaylarının mekânı Hicaz'dan Suriye'ye, Ön Asya'dan Konstantinopol'e ve Malatya'ya kadar uzanan Zâtülhimme öyküsü iki dönemden meydana gelir. Birincisi, Zâtülhimme'nin dedesi Sahsâh el-Kilâbî'nin kahramanlıklarının anlatıldığı Suriye Emevî devridir. İkincisi Zâtülhimme ve oğlu Abdülvehhâb'ın kahramanlıklarıyla doludur. Diğer taraftan Hârûnürreşid iktidara ge-

lince Vezir Fazl b. Rebî' ve Ukbe es-Süleymî, Benî Kilâb'ı baskı altına alabilmek için her yolu denerler. Bu arada Benî Kilâb'ın tarafında yer alan Battal (Gazi), Bizans imparatorunun Nûrâ adlı kızını esir alır, daha sonra da ona âşık olur. Ancak Ukbe kızı Hârûnürreşid'e göstererek Battal ile aralarını açmayı başarır. Nihayet Abdülvehhâb ile halifenin, daha sonra da Abdülvehhâb'la Battal'ın arası açılır. Zâtülhimme oğluna karşı Battal'ı tutar. Süleym emiriyle Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh, Ukbe'nin fitne başı olduğuna dair Zâtülhimme'nin, Battal ve Abdülvehhâb'ın getirdikleri delilleri kabul etmez ve Ukbe'yi desteklemeye devam eder.

Hârûnürreşid'in ölümünden sonra taht önce Emîn'e, ardından Me'mûn'a kalır, ancak ikisi arasında sorunlar çıkar. Emîn hilâfetin kendisinden sonra kardeşine değil kendi oğluna kalmasını ister. Benî Kilâb ailesi ve dolayısıyla Zâtülhimme bu anlaşmazlık karşısında tarafsız kalıp barışçı bir politika izlemek ister. Ancak Abdülvehhâb'ın oğlu Zâlim, Me'mûn'un taraftarlarına katılınca buna çok üzülür. Emîn'e karşı meydana gelen ayaklanma onun katliyle son bulur, böylece Battal tarafından desteklenen Me'mûn hilâfete geçer. Belli bir süre sonra Zâtülhimme'nin bir isyancıya karşı Bizans'la iş birliğine gitmesi halifenin bu aileye sırt çevirmesine sebep olur. Bu olayın ardından Halife Benî Kilâb'ı bir tehlike olarak görmeye başlar. Ukbe bu fırsatı değerlendirmek isterse de halife onun daha büyük bir tehlike teşkil ettiği sonucuna varır ve Benî Kilâb'ı tehlikeli görmekten vazgeçer.

Mu'tasım-Billâh döneminde müslümanların durumu düzelmeye devam eder. Battal'ın talebi üzerine daha önce esir alınan İmparator Michael serbest bırakılır. Bu sırada Malatya'da Kilâb ile Süleym kabileleri arasında da uzlaşma sağlanır. Ancak kısa bir süre sonra Benî Süleym'in emiri Amr, Mu'tasım-Billâh'ı Süleym ve Ukbe'nin tarafına çeker ve Bizans bölgesini işgal etmek için Malatya'ya gelir, Zâtülhimme ile Abdülvehhâb ve Benî Kilâb emirlerini, kısa bir süre sonra da Battal'ı tutuklar, Battal'ın daha önce uzun arayışlar neticesinde yakaladığı Ukbe'yi serbest bırakır. Benî Kilâb'ın Bağdat yolu üzerinde tutuklu esirleri kurtarma teşebbüsü Mu'tasım-Billâh ve Amr'ın güçlerinin birleşmesi sonucu neticesiz kalır. Bütün bu olayları bir dizi kahramanlık izler.

Hikâyenin son bölümünde üç önemli olay anlatılır. Önce Ukbe'nin İspanya'dan

başlayıp çeşitli ülkelerden geçmek suretiyle Yemen'e gidişi, yakalanışı, on yedi kral tarafından yönetilen geniş bir Hristiyan ordusunun müdahalesine rağmen Konstantinopol'ün önündeki Altınkapı'da çarşıya gerilişi, müslümanların geri dönüşlerinde Anadolu'da kendilerini bekleyen öldürücü pusu anlatılır. Ardından Mu'tasım-Billâh'ın halefi Vâsiḳ-Billâh'ın Konstantinopol'e yürümesi, imparatoru yakalatıp idam ettirmesi, Konstantinopol'de Abdülvehhâb'ın oğlunun vali olarak tayini hikâye edilir. Bundan sonra kahramanların ölümlerinden bahsedilir. Önce Zâtülhimme, sonra oğlu Abdülvehhâb Mekke'den döndükten sonra ölür. Battal ise Bizanslılar'ın Ankara ile Malatya arasındaki bölgeye ele geçirdiklerini duyunca çok üzüлür ve Vâsiḳ-Billâh'ın halefi Mütevekkil-Alellah'ın zamanında (847-861) ölür.

Hristiyan Bizans ve İslâm medeniyetleri arasındaki mücadeleyi konu edinen Zâtülhimme hikâyesi tarihin ihmal ettiği Arap kahramanlıkları örnekleriyle doludur. Anlatıcıya göre sîretin bütün şahsiyetleri iyi şiir söyler. Bu sebeple onda şiir ve nesir parçaları dengeli ve dönüşümlü olarak devam eder, kahramanların dilinden hikemi-yat, kahramanlık ve gazel şiirleri aktarılır. Sîrette dikkati çeken özelliklerden biri de manzum ve mensur atasözlerine çokça yer verilmesidir. Bu yönüyle sîretü Zâtülhimme halk edebiyatının bütün özelliklerini taşımaktadır. Kadın-erkek eşitliğinin bir simgesi olan Zâtülhimme destanının oluşturulmasında değişik elemanlara yer verilmiştir. Döneminin siyasal ve sosyal pek çok olayını yansıtan hikâyede Antere Kıssası'nda olduğu gibi bedevî faktörü hâkimdir. Meselâ istilâlar, savaşlar, Hâris'in, Cündübe'nin, Sahsâh'ın ve Zâtülhimme'nin kahramanlıkları, kovalamacalar, at çalmalar, Sahsâh'ın önce Leylâ ile, ardından Amâme ile olan romantik maceraları. Bedevî öyküler İslâm öncesi devirlere kadar gider.

Hikâyede Arap tarihine ait bir dizi olay ve tarihî kahraman kronolojiye riayet edilmeden bir araya getirilerek anlatılmıştır. Emevîler devrinde özellikle Mesleme b. Abdülmelik kumandasında Bizans'a karşı düzenlenen savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş tarihî bir şahsiyet olan Battal Gazi'nin kahramanlıkları etrafında oluşan destanla sîretü Zâtülhimme arasında etkileşimin olduğu görülmektedir. Battal Gazi destanında o büyük bir kahraman olarak serüvenleri anlatılırken Zâtülhimme öyküsünde Muhammed Battal ileri dere-

ce pratik zekâya ve savaş taktiklerinde büyük maharete sahip olan, uyguladığı savaş teknikleriyle Arap kahramanları ile ordularına yol açan bir kişilik olarak sunulmakta, hem Emevîler hem de Abbâsiler'den Hârûnürreşid, Emîn, Me'mûn, Mu'tasım-Billâh, Vâsiḳ-Billâh ve Mütevekkil-Alellah zamanlarında yaşamış gösterilmektedir. Kendisine düşmanların savaş hilelerini boşa çıkardığı için "Battal" lakabı verilmiştir. Rumca bilen Battal, Bizans tarafına çalışan mürted ve münafık Ukbe es-Süleymî'nin rakibi olup onun tertip ettiği hileleri daima boşa çıkaran dindar bir kişi niteliğinde gösterilmiştir.

Muhtemelen binbir gecede yer alan Ömer b. Nu'mân hikâyesinin kısaltılmış bir kaynağını oluşturan öykünün ne zaman yazıldığını söylemek oldukça güçtür. Ancak İslâmiyet'i 558 (1163) yılında kabul etmiş bir yahudi olan Semev'el el-Mağribî, İslâm'ı seçmeden önce *Dîvânü aḥbârî* 'Antere, *Dîvânü Zâti'l-himme* ve Battal gibi hikâyeleri ve destansı tarihî koleksiyonları okumaktan keyif aldığını söyler. Sîretin yaklaşık V. (XI.) yüzyılda Haçlılar'ın etkisi altında yazıldığını söylemek mümkündür. Hikâyenin ayrıca Fâtımîler devrinde bilinen rivayetleri de bulunmaktadır. VIII. (XIV.) yüzyılda İbn Kesir, İbn Asâkir'in Battal hakkında söylediklerini tekrarlayarak Zâtülhimme, Battal, Emîr Abdülvehhâb ve Kadı Ukbe adları altında sunulan sîretin bir yalanlar dizisi olduğunu ileri sürer. Esasen Zâtülhimme sîretinde yer alan kahramanların maceralarının izlenmesi oldukça güçtür. Eser benzer olayların sürekli tekrarlanışı, karakterlerin aynı rollerle sunî olarak yeniden ortaya çıkışı gibi yollarla anlatıcı tarafından kasten uzatılmıştır. Sîrette, savaşlardaki başarıları ve büyük kahramanlıkları ile destanî karaktere ilâveten dramatik ve melodramatik faktörler de eksik değildir. Hikâyede kişilikler karakter olarak basit olup birbirlerine benzerler ve temsil ettikleri tipe göre her zaman aynı şekilde davranırlar. Destanda dil hataları oldukça çoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hânî el-Amed, *Melâmiḥu's-şahşiyeti'l-'Ara-biyye fî Sîreti'l-Emîre Zâti'l-Himme*, Amman 1988, tür.yer.; Nebîle İbrâhim, *Sîretü'l-Emîre Zâti'l-Himme*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), tür.yer.; M. Canard, "Les principaux personnages du roman de chevalerie arabe *Dât al-Himma wa'l-Baṭṭāl*", *Arabica*, VIII, Leiden 1961, s. 158 vd.; a.mlf., "*Dḥu'l-Himma*", *EL²* (İng.), II, 233-239; G. Canova, "*Dḥât al-Himma*", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, I, 187-188.

HÜSEYİN YAZICI

SİRETÜ'n-NEBÎ

(سیرت النبی)

Darîr'in

XIV. yüzyılda kaleme aldığı
ilk Türkçe siyer kitabı.

Güçlü hafızası, geniş bilgisi, konuşması'nın tatlılığı ve çekiciliğiyle çevresince takdir edilen Erzurumlu Mustafa Darîr, Mısır'a gittiği dönemde atabek olan Berkuk'un isteğiyle geceleri sultanların meclisinde Hz. Peygamber'in, sahâbelerin, melik ve emîrlerin hayatlarını, gazâlarını, Şam, Mısır, Irak fetihlerini ve çeşitli tarihî kıssaları anlatmakla görevlendirilmişti (*Sîretü'n-nebî*, TSMK, Koğuşlar, nr. 1001, vr. 6^b). Âmâ olan Darîr, İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'sini halkın zor anlayacağını düşünerek, dönemin Mısır müftüsü Şeyh Ekmeleddin el-Bâbertî'nin tavsiyesi üzerine İslâmiyet'in ilk yıllarına dair hayalî unsurlarla karışmış hikâyelerle kaleme alınan Ebû'l-Hasan el-Bekrî el-Kasasî'nin (ö. 694/1295 civarı) Arapça siyerini sultanların huzurunda okutuyor ve Türkçe'ye tercüme ederek anlatıyordu (TSMK, Koğuşlar, nr. 1001, vr. 7^{a-b}). Mısır Memlûk saltanatındaki değişiklikler yüzünden bir müddet meclislerden uzak kalan Darîr, bu sürede İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye* ve Vâkıdî'nin *Fütûḥu's-Şâm* adlı eserlerini dinleyerek inceleme fırsatı buldu (TSMK, Hazine, nr. 1221, vr. 11). Beş yıl boyunca sultanların sohbetinde anlattığı ve hafızasına aldığı konuları yeniden düzenledi. 790'da (1388) tamamlayıp *Tercümetü'd-Darîr* adını verdiği eserini (TSMK, Koğuşlar, nr. 1001, vr. 8^b) muhtemelen Sultan Berkuk'a takdim etti.

Aslı altı ciltten oluşan eserdeki manzum kısımlar bir cilt oluşturacak hacimdedir. Bazan fasıl, bazan konu başlıkları altında yazılan kitabın ciltlerinde şu bahisler yer almaktadır: I. cilt tevhid, na't, dört halife ve Hz. Hasan'la Hüseyin'in mehiyle başlar. Ardından kitabın tercüme sebebi, Hz. Muhammed'in soyu, isimleri, nübüvvet nurunun intikali, Zemzem Kuyusu'nun açılması, Abdullah'ın doğumu, Hz. Âmine'nin nikâhı, Fil Vak'ası, Hz. Muhammed'in doğumu, çocukluğu, Meysere ile Şam'a ticarete gitmesi gibi hususlar işlenir. II. ciltte Hz. Muhammed'in bazı mücizeleri, Hz. Hatice ile evlenmesi, Kâbe'nin yeniden imarı, Hz. Muhammed'e risâletin gelmesi, ilk vahiy, ilk müslüman olanlar, İslâm'ın açıklanması ve Resûl-i Ekrem'in akrabalarını dine davet etmesine yer verilir. III. ciltte mi'rac hadisesi, Resûl-i Ekrem'in Tâif seferi, Hz. Âişe ile nikâhlanma-